

Prof. dr. Adnan VELAGIĆ

Fakultet humanističkih nauka, Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

E-mail: adnan.velagic@unmo.ba

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC:94:37:373:377(497.6 Hercegovina)“1918/1929“

37:373:377(497.6 Hercegovina)“1918/1929“

OBRAZOVNE PRILIKE U HERCEGOVINI ZA VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918-1929)

Abstrakt: *U prvim godinama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), obrazovna situacija je, na području Hercegovine, bila vrlo loša. Nizak nivo pismenosti (u nekim područjima preko 90%) i mali broj obrazovnih institucija, odavali su negativnu sliku, koju je dodatno usložnjavala nesnalažljivost i sporost državne administracije. Od polovine 20-ih godina stanje se počelo mijenjati. Izgradnja škola i opismenjavanje putem kursne nastave, bili su značajni, ali ipak nedovoljni koraci da bi se riješili svi nagomilani problemi u ovoj oblasti. U radu se na osnovu neobjavljenih izvora i relevantne literature razmatra stanje školskog sistema na prostoru Hercegovine, tokom prvog perioda monarhističke Jugoslavije (1918-1929).*

Ključne riječi: *Obrazovni sistem, školstvo, Hercegovina, nastavni plan i program, Kraljevina SHS.*

EDUCATIONAL SITUATION IN HERZEGOVINA DURING THE PERIOD OF KINGDOMS OF SERBS, CROATS AND SLOVENES (1918-1929)

Abstract: *In the first years of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS), the educational situation in Herzegovina was very bad. The low level of literacy (in some areas over 90%) and the small number of educational institutions, gave a negative picture, which was further complicated by the incompetence and slowness of the state administration. From the mid-1920s, the situation began to change. The construction of schools and literacy through course teaching were significant, but still insufficient steps to solve all the accumulated problems in this area. Based on unpublished sources and relevant literature, the paper discusses the state of the school system in Herzegovina, during the first period of monarchist Yugoslavia (1918-1929).*

Key words: *Education system, schools, Herzegovina, curriculum, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.*

Historijsko naslijeđe

Razvoj školstva u Hercegovini za vrijeme osmanske vladavine (1463-1878)

Padom srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva pod osmansku vlast, 1463. godine, nastupile su velike društvene, ekonomske, političke i vjerske promjene. Školski sistem Osmanskog carstva imao je konfesionalno obilježje te su, u skladu s tim, na prostoru Bosne i Hercegovine (ejaleta Bosna) nastale konfesionalne škole muslimanskog, pravoslavnog i katoličkog stanovništva, koje su se u okvirima osmanskog obrazovnog sistema paralelno razvijale jedne pored drugih.

Sve do XIX stoljeća, u Hercegovini su postojale samo muslimanske škole. Najviše ovakvih institucija izgrađeno je u Mostaru. Prema navodima fra Petra Bakule 1867. godine u njemu su postojala 23 mekteba, a u zadnjoj godini osmanske vladavine (1878) čak 40 mekteba.¹ Iz jednog podneska hercegovačkog mutesarifa od 5. maja 1869. godine, vidi se da je na ovom prostoru radio 61 mekteb.² Od toga njih 30 je bilo u dobrom stanju, 10 se moralo popraviti, a 21 iznova podignuti, jer se nastava odvijala po kućama. Među najpoznatijim mektebima bili su: Čejvan-ćehajin, Karadoz-begov, Sinan-pašin, Balin mekteb, itd. Mektebi su postojali i u drugim mjestima: Konjicu, Foči, Čapljini, Počitelju, Fojnici, Prozoru, Bugojnu, itd. Najveći broj medresa izgrađen je, u Mostaru. U zadnjoj godini osmanske vladavine bilo ih je ukupno šest: Čejvan-ćehajina, Karadoz-begova, Derviš-pašina, Koski Mehmed-pašina, Roznamedži Ibrahim efendijina i Hadži Balina medresa.³ Medrese su postojale još i u: Počitelju, Trebinju, Konjicu, Foči i Fojnici.

Organizovano školstvo, kod pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini, javlja se tek u XIX stoljeću. Do tada se njegovo opismenjavanje odvijalo u crkvenim institucijama ili putem tzv. samoučkog opismenjavanja. O broju pravoslavnih škola, na prostoru Hercegovine, nema pouzdanih podataka. Podaci kod mnogih historičara su različiti. Tako Vojislav Bogićević, oslanjajući se na Vjekoslava Klaića, spominje brojku od 9 pravoslavnih škola, u XIX stoljeću, na prostoru Hercegovine. Kod Mitra Papića podaci se razlikuju i on smatra da su se pravoslavne škole, na ovom području nalazile u: Mostaru (muška i ženska), Trebinju, Ljubinju, Nevesinju, Duvnu, Konjicu, Dužima (kod Trebinja), Foči, Ljubuškom, Stocu i Dragovićima (kod Foče).⁴ Mostar je imao dugu tradiciju organizovanog opismenjavanja, a njegova blizina sa Žitomisljećima, u kojima se nalazio manastir i sjedište pravoslavne eparhije, neminovno su uticali na razvoj organizovanog pravoslavnog školstva u njemu. Zbog toga je Osnovna muška škola u ovom gradu bila najorganizovanija pravoslavna školska institucija na prostoru Hercegovine.

1 Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999, 112. (dalje: I. Kasumović, *Školstvo i obrazovanja u Bosanskom ejaletu*).

2 Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918 godine*, Sarajevo 1983, 73.

3 I. Kasumović, *Školstvo i obrazovanja u Bosanskom ejaletu*, 112.

4 Mitar Papić, *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978, 25. (dalje: M. Papić, *Istorija srpskih škola*).

Prije dolaska Osmanlija organizovanih katoličkih škola u Bosni i Hercegovini nije bilo. Dominantnu ulogu u opismenjavanju, koje se vršilo individualnim putem, imali su franjevci. Tada se otvaraju prve katoličke pučke škole, koje su radile pri samostanima Kreševo, Fojnica, Modriča, Srebrenica, Sutjeska, Rama, Tuzla i Visoko. Nešto kasnije otvaraju se i prve katoličke škole u Hercegovini. Mitar Papić smatra da je na ovom prostoru prva katolička pučka škola otvorena 1852. godine, u Vukodolu.⁵ U izvještaju „Bosansko-hercegovačkih novina“ iz 1878. godine stoji da se franjevačke škole u Hercegovini nalaze u: Mostaru, Humcu, Županju i Posušju. Pored franjevačkih škola postojale su i škole Milosrdnih sestara.⁶ U Hercegovini je jedna ovakva škola otvorena 1872. godine, u Mostaru.

Od dolaska Šerif Osman-paše na čelo Bosanskog ejaleta (1861-1869) započele su aktivnosti na poboljšanju ukupnih kulturno-prosvjetnih prilika. Tako je 1866. godine otvorena tzv. Vilajetska pečatnja, koja je kasnije nazvana Vilajetska štamparija.⁷ Tri godine kasnije osmanska vlast je obznanila *Zakon o školama* kojim je, pored uvođenja narodnih škola, bilo dozvoljeno i osnivanje privatnih škola, te Dar-ul-mualimin (škola za učitelje).⁸

Školske prilike u Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine (1878-1918)

Dolaskom Austro-Ugarske monarhije, u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine, prisutno je vrlo snažno nastojanje države da dominira školskim sistemom. U tom cilju je 1879. godine donesena *Uredba* kojom je bilo predviđeno postojanje tri vrste škola: opće narodne škole, privatne škole i konfesionalne škole.⁹ U narednom periodu austro-ugarska vlast je donijela niz zakonskih odredaba, koje su za cilj imale harmonizaciju i uređenje ove oblasti. Najvažnija uredba koja je donesena bio je *Zakon o obaveznoj nastavi*, koji je austro-ugarska vlast donijela 1911. godine.¹⁰

U sistemu rada muslimanskih škola, na početku, ništa se bitnije nije proimjenilo. Kasnije se osnivanjem mekteba-ibtidajia ili reformiranih mekteba razvio novi oblik školovanja muslimanske djece. Na njihovom osnivanju posebno

5 Mitar Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918 godine*, Sarajevo 1982, 40. (dalje: M. Papić, *Hrvatsko školstvo*).

6 *Bosansko-hercegovačke novine*, broj 11, Sarajevo 1878, 13.

7 *Enciklopedija Jugoslavije (separat za Bosnu i Hercegovinu)*, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1984, 241. (dalje: *Enciklopedija Jugoslavije (separat za Bosnu i Hercegovinu)*).

8 Vojislav Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918. godine*, Sarajevo 1965, 39. (dalje: V. Bogičević, *Istorija osnovnih škola u BiH*).

9 Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije*, Sarajevo 1972, 41. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austro-ugarske okupacije*).

10 U Bosni i Hercegovini je broj osnovnih škola tokom periodu austro-ugarske uprave kontinuirano rastao. Tako se navode podaci da je školske 1880/1881. bilo 38, a 1917/18, ukupno 455 osnovnih škola. Najviše osnovnih škola radilo je u toku školske 1916/17. školske godine, ukupno 466. Opširnije u: Sead Selimović, *Aneksija Bosne i Hercegovine i školstvo*, *Saznanja*, br. 3, Tuzla 2009, 93-94.

je insistirala austro-ugarska vlada, jer je mislila da će ove škole bolje pripremiti muslimansku djecu za dalje školovanje u narodnim školama, od postojećih sibjan mekteba. Međutim, školovanje u njima nije se puno razlikovalo od školovanja u sibjan mektebima. Uoči austro-ugarske okupacije Bosanskog vilajeta, 1877. godine, na prostoru sandžaka Hercegovina, radilo je ukupno 99 sibjan-mekteba. Za samo dvije godine na ovom prostoru (Mostarski okrug), njihov broj je smanjen za 70%, tako da ih je ukupno bilo 28. U njima je radilo svega 35 učitelja, a nastavu pohađalo 23.308 djece.¹¹ Razlozi ovakvog stanja ležali su u migraciji muslimanskog stanovništva na prostore Osmanskog carstva, što je u prvim godinama okupacije bilo veoma izraženo. Za ibtidaije se zna da su u Mostaru bile otvorene tri – Karađoz-begova, Ćejvan-begova i Derviš-pašina, koje su radile do 1945. godine. Pored ovih, ibtidaije su otvorene u: Blagaju, Buni, Žabljaku, Gožulju, Nevesinju i Stocu. Otvaranjem ovih škola broj muslimanske djece u državnim školama je opao. Zbog toga je baron Benko, u svome pismu ministru Kalaju, upozorio na opasnosti otvaranja ibtidaija po državne škole. On navodi da „ako ibtidaije budu otvarane u prvobitnom obliku, to bi značilo propast našeg školstva u Hercegovini, ostvarenog velikom mukom i znatnim sredstvima“.¹² Ipak, Kalaj nije poslušao barona Benka, nego je podsticao otvaranje novih ibtidaija u Hercegovini. To je učinio jer je smatrao da je i ovakvo stanje bolje nego povratak na sibjan-mektebe. Nakon ovoga ibtidaije su otvorene u Ljubuškom (1896), Čapljini (1898), Foči, Gacku, Livnu, Prozoru, Trebinju, Bugojnu (sve 1913. godine) i ženska ibtidaija u Mostaru (1918). U periodu austro-ugarske vladavine jedan broj medresa je prestao sa radom. U školskoj godini 1904/1905. na prostoru Hercegovine radile su medrese u sljedećim mjestima: Foči, Konjicu i Mostaru (4 medrese). U Mostaru je od 1866. do 1925. godine, sa povremenim prekidima radila i jedna ruždija.

Austro-ugarska vlast je od početka imala veliko podozrenje prema pravoslavnim školama, koje su konstantnom afirmacijom srpskog nacionalnog programa, izlazile izvan svojih konfesionalnih i uopće obrazovnih okvira. Procjenjujući da bi zabrana njihovog rada izazvala revolt kod pravoslavnog stanovništva i zaoštrila međuvjerske odnose u Bosni i Hercegovini, vlast je primjenila taktiku stalnog nadzora nad ovim školama i sankcionisanje nacionalizma u njima. Međutim, ovakav rad nije ispunio očekivanja, nego je još više konfrotirao odnose između vlasti i pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Ti odnosi nisu bili ništa bolji u Hercegovini. Kao odgovor na ponašanje pravoslavnih škola Zemaljska vlada je donijela odluku da se pravoslavne škole više ne smiju nazivati pravoslavne (o terminu srpske nije moglo biti ni govora, jer se one tako i nisu nazivale, op-a), nego isključivo grčko-istočne.¹³ U prvom zvaničnom dokumentu Zemaljske vlade iz 1885. godine, koji se odnosi na broj ovih škola, stoji da se u okrugu Mostar nalazi ukupno sedam ovakvih škola, koje se nalaze u: Mostaru, Gacku, Nevesinju, Stocu i Trebinju (dvije). U narednom periodu njihov broj se

11 M. Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme austro-ugarske okupacije*, 227. Od toga broja 15.948 je bilo muških i 7.360 ženskih učenika.

12 *Isto*, 236.

13 M. Papić, *Istorija srpskih škola*, 130.

konstantno povećavao. Zbog toga je Zemaljska vlada, 1894. godine, donijela zabranu o izgradnji novih i proširenju postojećih grčko-istočnih školskih objekata. Slijedeće godine uvedene su mjere o pooštrenom praćenju izbora učitelja u ovim školama. Svi ovi sporovi kulminirali su 1896. godine, kada je otpočela borba pravoslavnog stanovništva Bosne i Hercegovine za crkveno-školsku autonomiju. Zemaljska vlada je tada raspustila školske odbore, u grčko-istočnim školama, a umjesto njih uvela komesarijate. Ipak do konačne zabrane rada ovih škola, 1914. godine, njihov broj se konstantno povećavao. Na prostoru okruga Mostar te godine su zatvorene 23 grčko-istočne škole.

U prvoj godini okupacije na prostoru okruga Mostar radilo je ukupno 6 katoličkih osnovnih škola, koje je pohađalo svega 234 djece.¹⁴ Kada su 1883. godine bile ukinute franjevačke škole, svoj puni razvoj dobile su škole Milosrdnih sestara. To se pogotovu osjetilo u Bosni, dok je na prostorima Hercegovine izgradnja ovih škola stagnirala. Bio je to rezultat podjela unutar katoličke crkve, koji je postao još izražajniji dolaskom jezuita Josipa Šadlera na mjesto nadbiskupa. Od tada je materijalna pomoć za hercegovačke katolike stizala vrlo neredovno i u umanjenom iznosu. Pod uticajem franjevaca, Mostarska biskupija je odbila da u Hercegovinu pozove red Milosrdnih sestara, koje su po Bosni imale svoje škole, nego je zahtjev za otvaranje škole uputila redu Školskih sestara trećeg reda sv. Franje, iz Maribora.¹⁵ Iako su tri Milosrdne sestre reda sv. Franje došle su u Mostar 1899. godine, zbog političkih prepreka za dobijanja dozvole, svoju školu otvorile su tek 1910. godine u Bijelom Polju. Bila je to jedina ovakva škola u periodu austro-ugarske vladavine. Od srednjih katoličkih škola, na prostoru Hercegovine, do 1883. godine radile su Franjevačka gimnazija u Širokom Brijegu i Franjevačka bogoslovija u Mostaru.

U periodu austro-ugarske vladavine na prostoru Bosne i Hercegovine djelovale su i privatne osnovne škole. Njih su osnivali i finansirali, sami ili uz pomoć Zemaljske vlade, privatnici, etničke manjine, razna društva i udruženja. Da bi jedna ovakva škola mogla da dobije odobrenje za rad ona je morala svoj program rada da uskladi sa programom državnih škola. Pred početak Prvog svjetskog rata u Hercegovini su radile samo dvije privatne škole. Bile su to Njemačka osnovna škola i Privatna osnovna škola sa mađarskim nastavnim jezikom. Obje škole djelovale su u Mostaru.

Školstvo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)

Položaj osnovnih škola u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je u zajedničku državu južnoslavenskih naroda ušla sa nedovoljno razvijenim školskim sistemom. Bila je to posljedica autohtone orijentiranosti njenog stanovništva koje, iako često suočeno sa nedovoljnom brigom aktuelne vlasti, nije pokazivalo previše želje za pozitivnim promjenama. U novoj državi je obnavljanje starih i izgradnja novih škola direktno zavisila od političke

¹⁴ V. Bogičević, *Istorija osnovnih škola u BiH*, 215. Od toga broja 168 je muških i 66 ženskih.

¹⁵ M. Papić, *Hrvatsko školstvo*, 118.

moći pojedinaca, koji su uglavnom poticali iz srpske političke elite. Na taj način sredstva namjenjena školstvu nisu završavala tamo gdje trebaju, nego uglavnom u područjima naseljena srpskim stanovništvom. U početku su poslovi školstva bili povjereni Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine, koja je za svoj rad bila odgovorna Ministarstvu prosvjete u Beogradu. Svoje aktivnosti ona je, od početka, usmjerila na saniranje, popravku i izgradnju školskih objekata, nabavku školskog inventara i učila, te davanje stipendija za obrazovanje nastavnčkih kadrova.

Bosna i Hercegovina je, školske 1917/18. godinu, imala vrlo neujednačeno razvijenu školsku mrežu. U toku 1917/18. školsku godinu radilo je ukupno 416 osnovnih škola. S obzirom na da je još uvijek trajao Prvi svjetski rat, ova brojka može se smatrati sasvim zadovoljavajućom.¹⁶ U narednom periodu stanje se promijenilo, ali je ipak, pred Drugi svjetski rat, bilo srezova koji su imali manje od 10 škola. Tako je npr. srez Kladanj imao svega 3 osnovne škole. Neujednačenost mreže osnovnih i srednjih škola, na početku razdoblja Kraljevine SHS (šk. god. 1917/18), vidi se i iz tabele broj 1:¹⁷

Vrsta škole	Javne	Privatne	Br. nastavn.		Br. đaka	
			muški	ženski	muški	ženski
Srednje škole	7	3	155	-	2.193	190
Gimnazije	3	3	74	-	1.120	84
Realne gimnazije	3	-	56	-	770	103
Realke	1	-	25	-	303	3
Stručne škole	14	1	105	28	472	465
Učiteljske škole	3	1	20	12	70	257
Trgovačke škole	1	-	12	-	109	60
Tehničke stručne škole	1	-	19	-	66	-
Zanatlijske škole	2	-	27	-	128	-
Ženske stručne škole	4	-	-	16	-	148
Šerijatske škole	1	-	10	-	34	-
Bogoslovije	2	-	17	-	65	-
Narodne škole	453	67	501	657	44.780	16.518
Građanske škole	13	9	66	85	1.661	1.066
Osnovne škole	440	58	435	572	43.119	15.452
Muslim. konfes. škole	-	-	2.642	-	63.523	5.890
Mekteba starijeg sistema	-	-	2.400	-	58.350	-
Mekteba novijeg sistema	-	-	242	-	5.173	5.899

Tabela 1. Mreža osnovnih i srednjih škola 1917/1918. školske godine.

16 Školske 1917/1918. godinu u Sarajevskom okrugu radile su 64 osnovne škole, u Travničkom 54, u Tuzlanskom okrugu 97, u Banjalučkom okrugu 71, u Bihaćkom okrugu 41 i u Mostarskom okrugu 89 osnovnih škola. Ovde nisu uračunate Muslimanske konfesionalne škole. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo 1984, 16-20. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*).

17 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), *fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu* (dalje: ZV), kutija 46, godina 1918.

Nova država nije dozvolila rad stranim školama, koje su postojale u periodu austro-ugarske vladavine. Proces njihovog ukidanja otpočeo je još za vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba kada je, u novembru 1918. godine, bio zabranjen rad njemačkim i mađarskim školama. Tada je u Mostaru ukinuta jedna mađarska škola i jedno njemačko odjeljenje, a u Trebinju škola na mađarskom jeziku.¹⁸ Konfesionalne škole su svoj rad morale prilagoditi novim uslovima. Dok su muslimanske i katoličke škole nastavile djelovati, pravoslavne škole su se svojevrijem preimenovala u državne škole Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zbog toga je proces otvaranja državnih škola u početku bio veoma ubrzan, a najveći njihov broj se nalazio u mjestima sa većinskim srpskim stanovništvom. Međutim, kapaciteti nekadašnjih pravoslavnih škola su se popunili vrlo brzo, pa su državni organi morali poduzeti druge mjere kako bi se smanjila izražena nepismenost u državi. U tom cilju je Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, 1. septembra 1919. godine, donijela *Mnijenje o suzbijanju nepismenosti*, gdje stoji sljedeće:¹⁹

Državi doduše dopušta upotrijebiti silu, gdje se radi o postizanju njezinih vitalnih ciljeva(...) U konkretnom dakle slučaju valja najprije ispitati, da li je pismenost državljana životno pitanje države (...) Širiti se i cvasti svakako je najprvo životno pitanje država. Završetkom svjetskog rata biće da je prestalo i širenje država za nekoliko generacija. Naše je dakle, da radimo na procvatu naše države (...) Pitanje suzbijanja nepismenosti kod djece od 7. do 11. godine je riješeno zakonom od 28./ VI. 1911. o obaveznoj nastavi. No i ovaj se zakon obazire da ne bude pretvrd, jer država ne može u manjim razmacima osnivati škola, obazire se na udaljenost i rastrkanost naših sela i kuća po selima, pa osniva škole postepeno, a prema tome istom i sili djecu na polazak u škole. Tako bi isto postepeno valjalo i postupati sa obukom nepismenih iznad jedanaeste do 40. godine i siliti na nauku samo ona sela i najbližu im okolicu, koja su više na okupu. Bolje je i manje započeti, a u tome što više postići, nego veliko zakuhati, pa ne uspjeti.

Koliki je učinak bio ovog *Mnijenja* vidi se iz izvještaja, koji je Vlada narodnog jedinstva uputila Ministarstvu prosvjete u Beogradu, aprila 1920. godine. Tu stoji da „ostaje još oko 80% djece neobuhvaćene školom, te bi trebalo oko 200 škola“.²⁰ Opismenjavanju stanovništva doprinosili su i analfabeti tečajevi, putem kojih su polaznici učili da čitaju i pišu. Tako su školske godine 1919/1920. u Bosni i Hercegovini radila 103 analfabetska tečaja, sa ukupno 4.040 polaznika.²¹ Do

18 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 22.

19 ABiH, ZV, kutija 46, godina 1919.

20 ABiH, ZV, kutija 149, godina 1920.

21 ABiH, ZV, kutija 59, godina 1920.

kraja 1921. godine otvoreno je 85 novih škola.²² Kada se uporede podaci o popisu osnovnih škola iz 1918. i 1921. godine primjećuje se značajan napredak. Prema tim podacima stanje je bilo ovakvo: 01. XII 1918. – 416, a 28. IX 1921. – 518 osnovnih škola.²³ U narednom periodu država je nastavila da otvara nove škole, pa je u 1927. godini otvoreno 30,²⁴ a u 1928. godini 15 novih škola.²⁵ Kakvo je bilo stanje školskog kadra, u narodnim osnovnim školama i srednjim školama, 1919. godine vidi se iz *Iskaza nastavnčkih lica za Mostarsku oblast*, koji je prikazan u tabeli broj 2:²⁶

Nastavna lica	Spol	Okrug Mostar
Broj nastavnika	muški	115
u narodnim osnovnim školama	ženski	90
Broj nastavnika u srednjim školama	muški	19
	ženski	-
Ukupno	--	224

Tabela 2. *Iskaz nastavnčkih lica za Mostarsku oblast 1919. godine.*

22 Te škole su otvorene u: Gomjenici, Jašovki, Maglajanima (srez Banja Luka), Dugom Polju, Jakešu (srez Derventa), Kukulju, Turjaku (srez Bosanska Gradiška), Imljanima, Maslovaru (srez Kotor Varoš), Dobrljinu, Lešnjanima, Slabinjama (srez Bosanski Novi), Rakelićima, Velićima, Prijedoru, Svilaju, Kaocima, Lepenici (srez Prnjavor), Doboju, Bukovici, Gajakovcima, Miljanovcima, Pojezni, Pribinićima, Putnikovom Brdu (srez Tešanj), Gornjoj Koprivni (srez Cazin), Bužimu, Bosanskoj Krupi, Ruiški Velikoj (srez Bosanska Krupa), Smetici, Trubaru (srez Bosanski Petrovac), Oštroj Luci, Ruiški Maloj (srez Sanski Most), Izgorima, Kazancima (srez Gacko), Pocrnju, Struićima (srez Ljubinje), Mostar (1 muška i 1 ženska), Gnojnicama (srez Mostar), Biogradu, Kifinom Selu (srez Nevesinje), Elezovićima, Klepcima, Opličićima, Poplatu Donjem, Trijebnju (srez Stolac), Trebinju, Dužima, Slivnici (srez Trebinje), Sarajevo (4 muške škole), Reljevu, Vojkovićima, Semizovcu (srez Sarajevo), Dabravini, Mokronogu (srez Visoko), Dobrunskoj Rijeci, Bijelom Brdu, Veletovu (srez Višegrad), Čipuljiću, Dobrašinu Donjem, Zakuru (srez Bugojno), Potocima (srez Glamoč), Ljubunčićima (srez Livno), Travnik, Čardaku, Gustovaru, Mednoj (srez Varcar Vakuf), Petrovo Poilje (srez Bijeljina), Brki, Mahali Donjoj (srez Brčko), Gračanica, Koprivnoj, Žabaru Gornjem (srez Gradačac), Tuzli, Milićima, Papracima, Loparama, Tavnoj, Trnavi (srez Zvornik), Ostrošcu (srez Cazin), Čardaku (srez Žepče), Sarajlijama, Zagorju (srez Duvno), Karauli (srez Travnik) i Resanovcima (srez Livno). Mitar Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 23 i 24.

23 ABiH, ZV, kutija 233.

24 Ove škole su otvorene u: Dragovićima (srez Prnjavor), Vrsti (srez Bihać), Turiji, Smolućoj (srez Tuzla), Goricama (srez Brčko), Vilinom Selu, Bogutovu Selu (srez Bijeljina), Žljebcu (srez Srebrenica), Solunu (srez Kladanj), Hrgama, Boćini (srez Maglaj), Koprivni, Kakmužu (srez Gradačac), Smoljanima (srez Bosanski Petrovac), Hrapovcima (srez Ključ), Tukbobiji (srez Sanski Most), Malovanu, Odžaku, Gračanici (srez Bugojno), Vrbici (srez Livno), Podlipniku (srez Sarajevo), Čavarini, Pešuriću (srez Rogatica), Panjiku (srez Maglaj), Šljivnu (srez Banja Luka), Šnjegotini, Tedin Hanu (srez Tešanj), Palančištu (srez Prijedor), Brekinji (srez Duvno) i Štrpcima (srez Prnjavor). Mitar Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 25.

25 Ove škole su otvorene u: Brčigovu, Podžeplju, Renovici, Rakitnici i Podromaniji (srez Rogatica), Prelovu (srez Višegrad), Rečavici (srez Banja Luka), Jelički (srez Prijedor), Svodni (srez Bosanski Novi), Crvici (srez Srebrenica), Velićanima (srez Ljubinje), Maticima (srez Brčko), Glavatičevu (srez Konjic), Srebreniku (srez Gradačac) i Tupkovićima (srez Tuzla). Mitar Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 25.

26 ABiH, ZV, kutija 46, godina 1919.

Stanje kadrova u osnovnim školama bilo je mnogo bolje nego u srednjim školama, gdje se uočavao evidentan nedostatak profesora. Posebno je negativna činjenica da u srednjim školama nije bilo profesorica.

U narednom periodu napravljeni su značajni pomaci u razvoju školstva, tako da je mreža osnovnih škola (do početka 1929. godine), u bosanskohercegovačkim oblastima, izgledala ovako:²⁷

Oblast	Br. škola	Br. odjeljenja	Br. đaka		Br. nastavnika	
			muških	ženskih	muških	ženskih
Vrbaska	152	274	11.171	3.099	126	155
Bihaćka	64	128	5.256	893	66	62
Mostarska	125	194	7.648	1.742	190	106
Sarajevska	104	258	9.945	2.780	235	189
Travnička	78	154	5.346	1.733	150	97
Tuzlanska	131	237	9.508	2.371	124	130
Ukupno	654	1.245	48.874	12.618	891	739

Tabela 3. Mreža osnovnih škola u Bosni i Hercegovini do početka 1929. godine.

Iz navedene tabele se vidi da je brojka od 654 osnovne škole, sa preko 60.000 učenika, itekako impozantna. Tim prije što je ovakav učinak napravljen u roku od svega 10 godina postojanja Kraljevine SHS. Sagledavajući stanje po oblastima može se zaključiti da je područje Hercegovine zauzimalo središnje mjesto u Bosni i Hercegovini, sa 319 osnovnih škola, 9.390 učenika i 296 nastavnika. Da bi ublažila evidentan nedostatak stručnih kadrova vlada je podržavala rad obrazovnih tečajeva, u kojima su se polaznici obrazovali da u školama preuzmu nestručno zastupljene predmete. Ovi tečajevi su kasnije primjenjivani i kao doedukativna nastava za već svršene nastavnike. Prilikom pristupanja tečaju nastavnik je morao predhodno završiti najmanje srednju školu. Za svršeničke Dar-ul-mualimin se tražilo da imaju najmanje završenu četverogodišnju školu.²⁸ Prema statističkim podacima, od 4. juna 1919. godine, koje je Zemaljska vlada dostavila Ministarstvu prosvjete u Beogradu stanje u obrazovanju je bilo ovakvo:²⁹

- a) U Narodnim osnovnim školama ima 515 učitelja i 534 učiteljice. Od toga broja 11 učitelja i 14 učiteljica vrše su službu u Višim školama;
- b) U Višim školama ima 73 učitelja i 31 učiteljica;
- c) Početna plaća nastavnika u osnovnim školama iznosi 1.200 Kruna (K), za one koji nisu ispitani i 1.400 K, za one koji su ispitani. Puni antivitetni dodatak (on se djelimično računa u penziju) iznosi 550 K. Od toga se 60% daje nastavniku koji stan dobije od države;

²⁷ Mitar Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 25. U citiranom djelu Mitra Papića zbog greške u sabiranju, u rubrici broj ženskih đaka stoji 12.621.

²⁸ *Isto*.

²⁹ ABiH, ZV, kutija 52, godina 1919.

- d) Početna plaća nastavnika u Višim narodnim školama iznosi 2.000 K, a antivitetni dodatak 700 K;
- e) Početna plaća u preparandijama iznosi 2.800 K;
- f) U školskoj godini 1919/20. radile su 444 narodne osnovne škole. Od Viših škola ima 8 trgovačkih, 3 djevojačke opće, 1 djevojačka muslimanska, 1 djevojačka narodna, 4 djevojačke stručne, 3 preparandije i 1 vježbaonica;
- g) Školske godine 1919/20. u narodne osnovne škole upisano je 42.100 učenika i 15.438 učenica;
- h) Konfesionalnih škola, iste godine, bilo je 39. U njima je radilo 93 nastavnika. Ove škole pohađalo je 1.755 učenika i 2.728 učenica³⁰;
- i) Privatnih škola bilo je 19, a u njima je nastavu obavljalo 30 nastavnika. U ove škole je išlo 467 učenika. Zbog zabrane nastave na stranim jezicima zatvoreno je 8 škola;
- j) Prema statistici iz 1910. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 87,84% nepismenih, a 1919/20. godine računa se da ih je bilo oko 85%.

Osnovne škole u Hercegovini

Od svoga nastanka Kraljevina SHS je razvoj školskog sistema uvrstila među prioritetne zadatke. Sve državne institucije i vladajući politički krugovi su pratili situaciju u školama i načinu prenošenja znanja na đake. Pri tome se vodila briga da opća atmosfera, u školama, bude u znaku podrške vladajućoj dinastiji i prorežimskim strukturama.

U početku je država ostavila na snazi sve zatečene propise i normativna akta, koji se odnose na osnovne škole, iz austro-ugarskog perioda. Njih je u djelo sprovela vlada Narodnog vijeća. Kasnije su Zemaljska vlada i Pokrajinska uprava, primjenjivale propise koje je donosilo Ministarstvo prosvjete u Beogradu.³¹ Osnovni zadatak ovih organa bio je integrisanje različitih nastavnih planova i programa. Pripreme za ovaj proces otpočele su u januaru 1919. godine i završile tek 1926. godine. Od tada su sve narodne osnovne škole u Kraljevini SHS radile prema planu i programu, koji je prikazan u sljedećoj tabeli.³²

30 Ovde nisu dati podaci za mektebe.

31 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 37.

32 *Isto*, 47.

Redni broj	Naziv predmeta	R A Z R E D				Svega
		I	II	III	IV	
		Č	a	s	o	
1.	Nauka o vjeri i moralu	2	2	2	2	8
2.	Srpsko-hrvatski - Slovenački jezik	7	7	7	7	28
3.	Početna stvarna nastava	3	4	-	-	7
4.	Zemljopis	-	-	2	2	4
5.	Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca	-	-	2	3	5
6.	Račun sa geometrijskim oblicima	4	4	4	4	16
7.	Poznavanje prirode	-	-	3	3	6
8.	Crtanje	1	1	1	1	4
9.	Lijepo pisanje	1	1	1	1	4
10.	Ručni rad muški i ženski	2	2	2	2	8
11.	Pjevanje	2/2	2/2	2/2	2/2	4
12.	Gimnastika i dječije igre	2/2	2/2	2/2	2/2	4
S V E G A		22	23	27	28	98

Tabela 4. Nastavni plan i program u narodnim osnovnim školama 1926. godine.

Mnogo je polemika i stručnih savjetovanja održano u cilju reguliranja osnovnog obrazovanja. Vidovdanski ustav je predvidio da je „osnovna nastava državna, opća i obavezna“, ali nije dao nikakve smjernice o dužini trajanja osnovnoškolskog obrazovanja, nastavnim planovima i programima i pedagoškim standardima. Po ugledu na zemlje zapada ali i na razvijenije dijelove države, kao što su Vojvodina, Slovenija i Hrvatska, na čitavom prostoru Kraljevine SHS uvedeno je osmogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje. Njime su bila obuhvaćena djeca od navršениh 7, pa do navršениh 14 godina.

Pohađanje nastave bilo je koncipirano tako da su djeca od 7 do 11 godine pohađala četverogodišnju školu, nakon čega su se opredjeljivala u kojoj školi žele nastaviti obrazovanje. Oni bolji i imućniji obično su se opredjeljivali za elitnije škole, dok su siromašniji upisivali škole koje su davale slabije znanje. Gimnazije su bile najelitnije škole, u Kraljevini SHS, jer su davale dobru naobrazbu i preduslove za dalji nastavak školovanja. Zanatske škole su bile limitirane starosnom dobi učenika. Učenik koji bi htio da izuči zanat morao je imati najmanje 14 godina života i završenu četverogodišnju školu. Na ovaj način su u državi funkcionirale narodne osnovne škole (prvi, drugi, treći i četvrti razred), do 11 godine života i više narodne osnovne škole (prvi, drugi, treći i četvrti), od 11 do 14 godine života.³³

U nadležnosti Zemaljske vlade postojalo je odjeljenje za prosvjetu, čije su odluke u kotarima (kasnije srezovima) sprovodili referenti. Nakon podjele zemlje na oblasti postavljeni su oblasni referenti za prosvjetu. U periodu Pokrajinske uprave postojalo je prosvjetno odjeljenje, koje je svoj rad koordiniralo sa Ministarstvom

³³ Isto, 36.

prosvjete u Beogradu. Sredstva za osnovno obrazovanje prikupljala su se iz dva fonda. Tako su materijalne troškove osnovnih škola obezbjeđivani iz općinskog, a plaće nastavnicima iz državnog fonda. Radi efikasnijeg prikupljanja sredstava za materijalne troškove bili su obrazovani školski srezovi. Svako naselje moralo je pripadati jednoj od ovih općina. Odlukom Ministarstva prosvjete, iz 1927. godine, čitavo područje Bosne i Hercegovine bilo je podijeljeno na 51 školski srez. Područje Hercegovine tj. Mostarske oblasti uključivalo je šest školskih srezova: mostarski, ljubuški, konjički, ljubinjki, nevesinjski i stolački.

Međutim, nedostatak novca u državnom budžetu i težak socijalni položaj većine bosanskohercegovačkog stanovništva uzrokovali su loš ekonomski status prosvjetnih radnika i školskih institucija uopće. Posebno su teško prikupljana sredstva za materijalne troškove pa su škole, ostajući bez njih, često dolazile u status privremenog zatvaranja. To se naročito dešavalo zbog nehigijenskih uvjeta za rad. O ovome govori *Izveštaj o higijeni u školama* iz 1919. godine, gdje stoji da su „škole smještene u nepodesnim uvjetima i da im unutrašnje uređenje ne odgovara zahtjevima školske higijene“.³⁴ Školom su upravljali školski odbori. Njihov zadatak je bio da prate upis djece u školu, urednost pohađanja nastave, nabavljanje ogrijeva, upravljanje školskim fondom, itd. Pedagoške poslove obavljali su upravitelji škola i školski nadzornici. S obzirom da su na ove funkcije dolazili prema političkoj podobnosti, njihove ingerencije su često znale izlaziti izvan pedagoških okvira. Na inicijativu školskih nadzornika održavane su dječije manifestacije koje su slavile vladajuću dinastiju i državu, a upravitelji su budno pratili političke aktivnosti prosvjetnih radnika. U stručna pedagoška tijela ulazili su: a) Mjesno nastavničko vijeće, koje je bilo sastavljeno od svih nastavnika jedne škole i upravitelja; b) U sreskom nastavničkom vijeću, nalazili su se svi nastavnici sa područja toga sreza, zajedno sa svojim upraviteljima.

Položaj srednjih škola u Bosni i Hercegovini

U zajedničku državu južnoslavenskih naroda Bosna i Hercegovina je ušla sa nerazvijenom mrežom srednjih škola. Država je u pogledu srednjoškolskog obrazovanja sprovodila istu politiku kao i prema osnovnom obrazovanju. Strategija razvoja mreže srednjih škola uopće nije postojala, pa je politički utjecaj (kao i kod osnovnog obrazovanja), prilikom podizanja neke škole, igrao presudnu ulogu. Iako je situacija, ne samo u školstvu nego i u drugim državnim institucijama, bila dosta teška, Prosvjetni odbor Ministarstva prosvjete u Beogradu je, u decembru 1919. godine, izradio *Načela o uređenju srednjih škola u Kraljevini SHS*, kojim je predviđeno da se: a) Diferenciranje osnova latinskog jezika ne sprovodi u III nego u IV razredu. Umjesto toga bi se u V razredu počeo učiti „drugi moderni jezik“; b) Nauka o vjeri uči u svim višim razredima i to u gimnaziji od V do VIII po dva časa; u realnim gimnazijama od V do VII po dva časa, a u VIII jedan čas; c) Narodni jezik uči kao i dosad; d) Francuski jezik uči od I do VIII po tri časa; e) Engleski jezik i

34 ABiH, ZV, kutija 50, godina 1919.

njemački jezik uče kao i dosad (ne povisivati jer se upotrebom direktne metode u nastavi i praktičnim vježbanjem mogu postići povoljni rezultati); f) Klasični jezici ostaju prema prijedlogu Prosvjetnog odbora; g) Istorija, ograniči učenje opće istorije u nižim razredima i to – stari vijek u II razredu po dva časa, a u III i IV razredu srednji vijek po tri časa; h) Geografija uči prema nacrtu Prosvjetnog odbora; i) Prirodne nauke: Prirodopis u I i II razredu po tri časa, Hemija povećana na dva časa zbog mineralogije, Fizika prema prijedlogu Prosvjetnog odbora, Fiziologija ostaje ista, Deskriptiva izbacila iz realnih gimnazija u V, VI i VII razredu; j) Crtanje u I, II i III povećava se na tri časa; k) Pisanje ostaje isto; l) Pjevanje ostaje isto.³⁵

U pogledu plata prosvjetnim radnicima se obećavaju bolje plate i bolji status nego u periodu Austro-Ugarske, jer je bilo neophodno „da se prosvjetni radnici nagrade tako, da mogu pristojno živjeti“. Prilikom donošenja ovog akta stručno mišljenje je dalo i Profesorsko društvo za Bosnu i Hercegovinu. Pitanje koje se odmah po ujedinjenju nametnulo odnosilo se na usklađenost nastavnog procesa na čitavom prostoru Kraljevine SHS. U tom cilju je ministar prosvjete Davidović donio, 2. jula 1919. godine, *Dopis o unifikaciji srednjih škola u Kraljevini SHS*, u kojem stoji da je ovaj „projekat objedinjavanja svih srednjih škola u Kraljevini SHS privremenog karaktera i da važi do sveukupne reforme srednjih škola“.³⁶ U skladu sa ovim *Dopisom*, 1920. godine je usvojena *Naredba o uređenju pokrajinskih školskih vlasti*, u kojoj se navodi sljedeće:³⁷

Administrativne i stručne poslove školstva u Bosni i Hercegovini obavlja posebno odjeljenje Zemaljske vlade pod imenom Odjeljenje za prosvjetu i vjere. Na čelu Odjeljenja stoji načelnik odjeljenja kao državni činovnik V. činovničkog razreda s temeljnom platom od 14.000 K i aktivitetnim dodatkom od 2.200 K. Odjeljenje je podjeljeno u tri odsjeka: 1. za vjere; 2. za narodne škole i preparandije; 3. za srednje škole.

U skladu sa politikom unifikacije srednjoškolskog obrazovanja na čitavom prostoru države Ministarstvo prosvjete je 1921. godine donijelo *Odluku o ravnopravnoj upotrebi ćirilice i latinice u srednjim školama Bosne i Hercegovine*.³⁸ Osim doprinosa u uređenju ove oblasti, *Odluka* je mnogo značila i za harmonizaciju međunacionalnih odnosa, u Bosni i Hercegovini. Iste godine donesena je *Naredba o uvođenju cenzure na kinopredstave*, prema kojoj se učenicima zabranjuje gledanje pojedinih kino-predstava, jer je „mladeži redarstveno zabranjeno gledanje

35 ABiH, ZV, kutija 51, godina 1919.

36 ABiH, ZV, kutija 52, godina 1919.

37 ABiH, ZV, kutija 67, godina 1920.

38 U *Dopisu*, koji je Okružni školski nadzornik uputio Pokrajinskoj upravi 21. augusta 1921. godine pored želje za integracijom i ravnopravnoj pismenosti izražava se i želja za ekonomičnošću. To se odnosilo na udžbenike kao što je npr. Druga čitanka koja se sada „može štampati jedna, naizmjenično sa člancima ćirilicom i latinicom“. ABiH, *fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu* (dalje: PU), kutija 91, godina 1921.

filmova, koji su za moral uopće pogibeljni³⁹. Iz ove *Naredbe*, koja je potpuno nedemokratska za današnje vrijeme, vidi se da je država vodila veliku brigu o razvoju morala kod mladih ljudi. To je igralo i veliku ulogu u formiranju zdrave društvene sredine, koja je vrlo važan faktor u razvoju države.

Najznačajniji zakonodavni akt, u procesu uređenja srednjoškolskog obrazovanja, *Zakon o srednjim školama*⁴⁰ usvojen je 1. septembra 1922. godine. Prema njemu su uređene državne srednje škole u Kraljevini SHS. Tako je npr: Članom 2. ovog *Zakona* uređeno funkcionisanje srednjih škola. One su mogle biti potpune, sa osam razreda i nepotpune sa prva četiri razreda; Članom 22. uređuje donošenje Nacrta plana i programa u državnim srednjim školama. Tu stoji da samo Ministar prosvjete, po saslušanju Proforskog Društva i Glavnog Prosvjetnog Savjeta može donijeti Nacrt plana i programa za državne srednje škole; Članom 27. određuje se početak i kraj školske godine. Nastava počinje 10. septembra i traje do 9. septembra iduće godine; Član 28. nadopunjava predhodni član. Tu stoji da se nastava u potpunim srednjim školama završava 15. juna, a u nepotpunim 20. juna. Za VIII razred nastava prestaje 31. maja, a za IV razred 10. juna; prema Članu 29. školska godina je imala tri tromjesečja: I tromjesečje od početka nastave do Božića, II tromjesečje do 21. marta, III tromjesečje od 21. marta do kraja školske godine; prema Članu 40. regulisan je broj djece u razredima. Tako u I razredu ne može biti više od 50 djece, u II, III i IV razredu više od 40, a u V, VI, VII i VIII razredu više od 30 učenika. Mora se priznati da je velikom brojnošću djece u nižim razredima, a pogotovu u prvom razredu kada se djeca uvode u osnove obrazovanja npr. slova i brojeve, efikasnost nastave dovedena u pitanje. U višim razredima (V, VI, VII, VIII) brojnost odjeljenja je bila velika, ali ona nije predstavljala takav problem kao u nižim razredima; Član 44. uređuje način ocjenjivanja. Prema njemu ocjene u državnim srednjim školama su odličan (1), dobar (2) i loš (3); Članom 55. uređuju se ispiti u srednjim školama. Oni mogu biti: popravni, tečajni, naknadni i razredni.

Prema *Popisu srednjih škola* u školskoj godini 1920/21. broj 57851 na prostoru Bosne i Hercegovine su radile sljedeće škole:⁴¹

- a) Preparandije: Ženska u Sarajevu, Muška u Derventi, Muška u Mostaru, Rimokatolička u Sarajevu;
- b) Trgovačke škole u: Bijeljini, Brčkom, Livnu, Mostaru, Sarajevu, Travniku, Trebinju i Tuzli;
- c) Više djevojačke škole; Narodne u: Derventi, Sarajevu, Mostaru, Banja Luci i Muslimanska u Sarajevu; Rimokatoličke u: Sarajevu Zavod Milosrdnih sestara sv. Vinka i Kćeri Božije ljubavi; Bihaću Neprocjenjive krvi Isusove; Travniku Zavod Milosrdnih sestara i Tuzli Kraljice svete krunice;
- d) Srpsko-pravoslavna škola u Sarajevu;
- e) Muslimanske: Šerijatsko sudačka škola u Sarajevu, Šerijatska gimnazija u Sarajevu i Okružna medresa u Sarajevu;

39 ABiH, ZV, kutija 233, godina 1921.

40 ABiH, PU, kutija 179, godina 1922.

41 ABiH, ZV, kutija 233, godina 1920.

- f) Katoličko sjemenište i franjevačka bogoslovija u Sarajevu, Nadbiskupska gimnazija u Travniku, Franjevačka gimnazija u Visokom, Novicijat u Kraljevoj Sutjesci, Franjevačka bogoslovija u Mostaru i Franjevačka gimnazija u Širokom Brijegu. Iz ovog Popisa se vidi da je na prostoru Hercegovine radilo šest srednjih škola, koje su se uglavnom nalazile u Mostaru.

U školskoj godini, kada je donesen *Zakon o srednjim školama* (1922/23), Bosni i Hercegovini su radile sljedeće srednje škole:⁴²

- a) Srednje škole: 1. Velika gimnazija u Sarajevu, Mostaru i Bihaću; 2. Velika realka u Sarajevu; 3. Velika realna gimnazija u Banja Luci i Tuzli; 4. Niža gimnazija u Bijeljini, Bosanskoj Gradiški, Brčkom, Derventi, Foči, Gacku, Livnu, Prijedoru i Trebinju; 5. Šerijatska gimnazija u Sarajevu; 6. Franjevačka velika gimnazija u Širokom Brijegu i Visokom; 7. Nadbiskupska velika gimnazija u Travniku; te
- b) Stručne škole: 1. Trgovačka akademija u Sarajevu; 2. Tehnička srednja škola u Sarajevu; 3. Šumarska škola u Sarajevu; 4. Muška preparandija u Derventi i Mostaru; 5. Ženska preparandija u Sarajevu.

Postupajući prema *Zakonu o srednjim školama*, a uzimajući u obzir mišljenje Proforskog Društva Bosne i Hercegovine i Glavnog prosvjetnog savjeta, ministar prosvjete je školske godine 1922/23. donio *Nacrt nastavnog plana i programa za srednje škole u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1922/23*.⁴³ Na ovaj način je bila izvršena unifikacija i integracija srednjih škola, što se vrlo pozitivno odrazilo, ne samo na dalji razvoj školskih nego i ukupnih društvenih prilika, u Bosni i Hercegovini. Spomenuti *Nacrt nastavnog plana* prikazan je u tabeli broj 5:⁴⁴

Predmet	Reformisana nastava											Po starim nastavnim osnovama					
	I	II	III	IV			V			VI			VII			VIII	
				r.	pr.	r.	pr.	p.	r.	pr.	p.	r.	pr.	p.	r.	pr.	p.
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Srpski ili hrvatski jezik	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	4	4	3	4	4	2
Francuski jezik	-	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Latinski jezik	-	-	-	5	-	5	4	-	5	4	-	4	4	-	5	4	-
Njemački jezik	-	-	-	-	3	-	3	3	-	3	3	3	3	3	3	3	3
Grčki jezik	-	-	-	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-

42 ABiH, PU, *Spisak srednjih škola u Bosni i Hercegovini 1922/23. godinu*, kutija 79, godina 1922.

43 ABiH, PU, kutija 67, godina 1922.

44 *Isto*.

Povijest	-	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3	3
Zemljopis	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	-	-	1	-	-	-
Matematika	4	3	3	3	3	3	3	5	3	3	4	3	3	3	2	3	3
Prirodopis	3	3	-	-	-	2	2	2	2	2	2	-	2	2	-	2	2
Hemija	-	-	-	3	3	-	2	3	-	2	2	-	-	2	-	-	2
Fizika	-	-	3	2	2	-	-	-	-	-	-	4	3	3	3/4	4	4
Higijena	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Filozofija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	3	3
Deskriptiva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	2	2	-	-	2
Crtanje	3	3	3	-	3	-	-	2	-	-	2	-	-	2	-	-	2
Kaligrafija	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pjevanja	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Ukupno	25	28	27	29	30	30	30	30	31	31	32	32	32	32	31/32	32	32

 Tabela 5. *Nacrt nastavnog plana i programa za srednje škole u Bosni i Hercegovini 1922/23.*

S druge strane, *Nacrt nastavnog plana za konfesionalne škole* usvojen je nakon istog za državne škole i izgledao je ovako:⁴⁵

Predmeti	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Sedmično
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Srpski ili hrvatski jezik	4	4	4	4	4	4	4	4	32
Francuski jezik	-	4	4	3	3	3	3	3	23
Latinski jezik	5	5	4	4	5	5	4	5	37
Grčki jezik	-	-	3	3	4	4	4	4	22
Povijest	-	2	2	2	3	3	4	4	20
Zemljopis	3	2	2	2	2	2	-	-	13
Matematika	3	3	3	3	3	3	3	3	24
Prirodopis	2	2	-	-	3	2	-	-	9
Hemija	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Fizika	-	-	3	3	-	-	4	3	13
Higijena	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Filozofija	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Crtanje	2	2	2	-	-	-	-	-	6
Kaligrafija	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Pjevanje	2	2	-	-	-	-	-	-	4
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Ukupno	27	30	31	31	31	31	32	32	245

 Tabela 6. *Nacrt nastavnog plana za konfesionalne škole 1922/23.*

⁴⁵ Isto. *Nacrt nastavnog plana za konfesionalne srednje škole u Bosni i Hercegovini.*

Od samog početka nova država se suočila sa nedovoljnim brojem školskih objekata. Taj problem je bio veoma izražajan na prostoru Bosne i Hercegovine. Zbog toga se najprije pristupilo popravci starih i oštećenih zgrada, dok je izgradnja novih bila usporena uslijed nedostatka novca. I pored toga u Bosni i Hercegovini su se razvili različiti tipovi srednjih škola: Gimnazije, Učiteljske škole, Građanske škole, Konfesionalne škole, Stručne škole, Niže stručne škole i Privatne škole.

Srednje škole u Hercegovini

Broj srednjih škola u Hercegovini nije bio veliki, ali su kandidati prilikom upisivanja imali veliku mogućnost izbora svoga budućeg zanimanja. Bio je to rezultat aktivnosti države, kulturnih i vjerskih institucija. Ipak, njihov broj nije bio ni izbliza dovoljan da zadovolji potrebe stanovništva. Tako su se na ovom prostoru, do 1929. godine, razvili sljedeći tipovi srednjih škola: a) Gimnazije – po jedna u Mostaru i Trebinju; b) Učiteljske škole ili preparandije – jedna u Mostaru; c) Građanske škole – dvije u Mostaru i po jedna u Bileći, Stocu, Konjicu, Gacku, Čapljini i Nevesinju; d) Stručne škole – u Mostaru, Ljubuškom, Bileći, Stocu, Trebinju, Konjicu i Čapljini; e) Privatne škole – u Potocima kod Mostara, Širokom Brijegu i Ljubuškom; f) Vjerske škole – u Mostaru, Konjicu i Žitomisliću.

Prema podacima o vrstama srednjih i stručnih škola u Bosni i Hercegovini iz 1923. godine, stanje na području Hercegovine je prikazano u tabeli broj 7:⁴⁶

Mjesto	Škola	Koliko traje godina	Broj učenika	Broj nastavnika	Uslovi za upis
Mostar	Muška učiteljska škola	4	90	8	Završena Viša narodna škola ili 4 razreda srednje škole
Mostar	Trgovačka škola	4	287	10	Završena osnovna škola
Trebinje	Trgovačka škola	4	83	4	Isto
Mostar	Narodna viša djevojačka	4	98	6	Isto

Tabela 7. *Srednje i stručne škole na području Hercegovine 1923. godine.*

Gimnazije su bile elitne srednje škole u Kraljevini SHS. Ove škole su zbog vrlo sličnih programa (onih pod bivšom austrougarskom vlašću i pod vlašću Kraljevine Srbije) nastavile svoj rad kao i u predhodnom periodu. To je uzrokovalo relativno kašnjenje, u procesu unifikacije planova i programa kod ovih škola.⁴⁷ *Zakonom o srednjim školama* bile utvrđene su tri vrste gimnazija: a) realna

⁴⁶ ABiH, PU, kutija 131, godina 1923.

⁴⁷ M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 90. Ovaj proces započeo je školske godine 1925/26, a završio se tek 1929. godine, kada je usvojen *Zakon o srednjim školama*.

gimnazija; b) realka i c) klasična gimnazija. Najrašireniji tip gimnazije bila je realna gimnazija. Njen nastavni plan prikazan je u tabeli broj 8:⁴⁸

P r e d m e t i	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	1	1
Srpsko-hrvatsko-slovenački jezik	5	5	4	4	4	4	4	4
Francuski jezik	3	3	3	3	3	3	3	3
Njemački jezik	-	-	3	3	3	3	3	3
Latinski jezik	-	-	-	-	4	4	3	3
Istorija	-	2	3	3	3	3	3	3
Zemljopis	2	2	2	2	2	2	1	2
Prirodopis	3	3	-	-	2	3	2	-
Fizika	-	-	2	2	-	-	3	3
Hemija	-	-	-	3	-	-	-	-
Matematika	4	4	4	3	3	3	4	4
Higijena	-	-	1	1	-	1	1	-
Osnovi filozofije	-	-	-	-	-	-	2	2
Crtanje	2	2	2	2	2	1	-	-
Pisanje	2	1	-	-	-	-	-	-
Gimnastika	2	2	2	2	2	1	-	-
Ručni rad	2	2	2	-	-	-	-	-
Pjevanje	-	-	-	-	-	-	-	-
U k u p n o	29	30	30	30	30	30	30	30

Tabela 8. *Nastavni plan realne gimnazije.*

Iz Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je izašla sa ukupno šest gimnazija. Od toga se samo jedna nalazila u Hercegovini i to u Mostaru. Kasnije su na ovom prostoru osnovane još dvije nepotpune gimnazije u Gacku i Trebinju. Gimnazija u Mostaru je otvorena 1893. godine i cijelo vrijeme je radila kao klasična gimnazija. Do kraja Prvog svjetskog rata ona je koristila nastavni plan Gimnazije u Sarajevu. Dana 29. januara 1919. godine donesen je poseban nastavni plan za Veliku gimnaziju u Mostaru. Predmeti koji su se učili u sklopu ovog plana bili su: Vjeronauka, Srpsko-hrvatski jezik, Latinski jezik, Grčki jezik, Arapski jezik, Njemački jezik, Mađarski jezik, Povijest, Zemljopis, Matematika, Prirodopis, Fizika, Hemija, Filozofska propedeutika, Prostoručno crtanje i Krasnopis.⁴⁹ U prvim godinama poslije Prvog svjetskog rata broj učenika nije prelazio 500. Tako je npr. u školsku godinu 1919/20. bio upisan svega 171 učenik.⁵⁰ Razloga za ovako mali broj upisanih učenika bilo je više. Prije svega udaljenost i pomanjkanje novčanih sredstava došao je do izražaja kod učenika koji nisu iz Mostara, dok je

48 *Isto*, 91 i 92.

49 ABiH, ZV, kutija 51, godina 1919.

50 *Isto*.

evidentan problem bio i nedostatak osnovnih učila i smještajnog prostora. To se vidi iz pregleda inventarnog stanja u ovoj ustanovi, koji je izvršen iste školske godine, gdje je konstatirano „da u pojedinim razredima nema dovoljno klupa, ali ni novca za njihovu nabavku“.⁵¹ Ovakvo stanje se popravilo 1923. godine, pa je inventarna komisija ustanovila da je „zgrada dobro očuvana i opremljena, ali su pojedini razredi tijesni“.⁵² Niža gimnazija u Trebinju se, 1921. godine, počela postepeno razvijati iz trgovačke škole.⁵³ U prvoj školskoj godini nastava se odvijala u zgradi trgovačke škole, a kasnije u vojnoj kasarni u Trebinju. Do 1929. godine ona se nije bila razvila u potpunu gimnaziju, nego je te godine sa šestogodišnje škole reducirana na četverogodišnju. (otvorena školske godine 1923/24). Kasnije je otvoren peti razred i data preporuka za njenim stasavanjem u punu gimnaziju. U Hercegovini su do 1929. godine radile još dvije niže gimnazije, koje su se nalazile u Gacku (otvorena školske godine 1922/23) i Stocu.

Iz *Izveštaja vladine komisije o stanju gimnazija u Bosni i Hercegovini* vidi se da su ove tri gimnazije bile u različitom položaju:⁵⁴

Škola	Razreda	Stanje zgrade
Velika gimnazija u Mostaru	17	Zgrada dobro očuvana, ali učionice vrlo tijesne.
Niža gimnazija u Gacku	1	Zgrada u lošem stanju. Kapacitet je pretjesan za dva razreda. Otpočeta izgradnja nove zgrade.
Niža gimnazija u Trebinju	2	Škola smještena u istoj zgradi sa trgovačkom školom. Učionice tijesne.

Tabela 9. *Izveštaja vladine komisije o stanju gimnazija u Bosni i Hercegovini (za područje Hercegovine).*

U Bileći je radila jedna gimnazija koju su pohađali učenici iz ruskih emigrantskih porodica. Ona je nosila naziv „Donski korpus“, a vodili su je vojni oficiri bjelogardejci iz Rusije koji su se, nakon poraza od boljševika i u strahu od njihove odmazde, sklonili na prostor Kraljevine SHS. Ova škola je bila smještena u bivšem vojnom logoru austro-ugarske vojske. Rukovodeći i nastavni kadar činili su ruski oficiri emigranti. Godine 1926. škola je izmještena u Goražde, a potom 1934. u Belu Crkvu.

U Prvi svjetski rat Bosna i Hercegovina je ušla sa svega tri *učiteljske škole*. One su se nalazile u Sarajevu (muška i ženska) i Mostaru (muška). Dok je škola iz Mostara zatvorena prve godine rata, Muška učiteljska škola iz Sarajeva je premještena u Derventu. U obrazloženju Vlade navodi se da je Derventa, kao

51 *Isto.*

52 ABiH, PU, kutija 131, godina 1923.

53 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 112. U avgustu 1921. godine Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu obavjestila je Gradski ured u Trebinju: „Neka se saopšti Gradskom uredu da je Ministarstvo prosvjete svojom uredbom od 9. augusta 1921. godine odobrilo da se početkom školske godine 1921/22. tamošnja trgovačka škola počne postepano pretvarati u nižu gimnaziju“.

54 ABiH, PU, kutija 131, godina 1923.

poljoprivredno područje, podesnija za obrazovanje učitelja nego Sarajevo i Mostar.⁵⁵ Tako je Bosna i Hercegovina dočekala kraj rata sa dvije učiteljske škole. Iako je bilo evidentno da je učiteljski kadar izrazito deficitaran, vlasti Kraljevine SHS, zbog straha od hiperprodukcije, nisu pokazale veliku želju za otvaranjem novih učiteljskih škola. Zbog toga je uvijek broj prijavljenih učenika za upis, u učiteljske škole, bio veći od njihovog kapaciteta.

Proces unifikacije nastavnih planova, na čitavom prostoru Kraljevine SHS, otpočeo je odmah nakon rata. Kao rezultat toga, Zemaljska vlada je, u saglasnosti sa Ministarstvom prosvjete školske godine 1919/20, obznanila *Pregled nastavnih predmeta za preparandije u Bosni i Hercegovini*, koji je objavljen u brošuri „Privremene nastavne osnove za preparandije u Bosni i Hercegovini“. Taj *Pregled* je izgledao ovako:⁵⁶

Br.	Nastavni predmet	U mušk. prep.				Ukup- no	Rani je	U žensk. prep.				Ukup- no
		I	II	III	IV			I	II	III	IV	
1.	Nauka o vjeri	2	2	2	2	8	8	2	2	2	2	8
2.	Pedagogija	2	3	3	5	13	17	2	3	3	5	13
3.	Specijalna metodika i praktična vještina u nastavi	-	-	2	4	6	-	-	-	2	4	6
4.	Srpsko-hrvatski jezik	4	3	3	3	13	12	4	3	3	2	12
5.	Njemački Mađarski jezik	4	3	2	2	11	9	4	2	2	2	10
6.	Zemljopis	2	3	2	2	9	7	2	3	2	2	9
7.	Povijest	2	2	3	2	9	7	2	2	3	2	9
8.	Prirodopis i kemija	5	5	3	2	15	11	5	4	3	2	14
9.	Fizika	-	3	3	2	8	6	-	3	2	2	7
10.	Matematika	4	3	3	2	12	11	3	3	3	2	11
11.	Prostoručno crtanje i krasnopis	2	2	2	2	8	7	2	2	2	1	7
12.	Gospodarstvo, kućanstvo i vrtlarstvo	-	-	1	1	2	5	1	1	1	2	5
13.	Ženski ručni rad	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	8
14.	Gradanska nauka (Ustav i uprava)	-	-	-	2	2	-	-	-	-	1	1
15.	Higijena	-	-	-	2	2	1	-	-	-	2	2
16.	Gimnastika	1	1	1	1	4	3	1	1	1	1	4
17.	Pjevanje	2	1	1	-	4	3	1	1	1	-	3
18.	Violina	2	1	1	-	4	3	1	1	1	-	3
U k u p n o		32	32	32	34	130	110	32	33	33	34	132

Br.	Relativno obligatni predmeti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.	Crkveno pjevanje za srp.-prav.	2	2	2	2	8	15	2	2	2	2	8
2.	Crkveno pjevanje i orguljanje za katolike	2	2	2	2	8	15	2	2	2	2	8

Tabela 10. *Pregled nastavnih predmeta za preparandije u Bosni i Hercegovini.*

55 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 86.

56 ABiH, ZV, kutija 57, godina 1919.

U septembru 1929. godine Ministarstvo prosvjete je donijelo *Zakon o učiteljskim školama*. U članu 1. ovog Zakona stoji da „učiteljske škole služe za stručno obrazovanje učitelja u narodnim školama“, te da „svoj zadatak one postižu: 1) dajući pripravnicima temeljnu opću i stručnu (pedagošku) spremu; 2) obrazujući ih u duhu državnog i narodnog jedinstva i vjerske trpeljivosti; 3) vježbajući ih i navikavajući ih još u školi za nacionalnu, prosvjetnu i kulturnu misiju u narodu, naročito na selu“.⁵⁷ Zbog nedostatka sredstava ručni rad u muškim preparandijama se odvijao vrlo teško. Zbog toga je plan i program ovog predmeta sve do 1922. godine predlagao učitelj. Naročit akcenat je bio stavljen na uvođenju kao neobligatnog predmeta uvezivanje knjiga i poslovi sa kartonom. Pošto je materijal bio vrlo skup Zemaljska vlada je predlagala da se Ministarstvo prosvjete generalno dogovori sa Državnom štamparijom oko jeftinije nabavke kartona za preparandije.⁵⁸ Jedina škola ovakve vrste na području Hercegovine bila je Učiteljska škola u Mostaru. Otvorena je *Naredbom* Zemaljske vlade 1913. godine. Početkom Prvog svjetskog rata ona je obustavila svoj rad, ali je od školske godine 1918/19. ponovo pokrenuta. U periodu Kraljevine SHS ova škola je okupljala veliki broj đaka, tako da je svake godine upisivala više učenika nego Muška učiteljska škola u Sarajevu.⁵⁹

Vrlo razvijenu mrežu srednjih škola, tokom međuratnog perioda, činile su građanske škole. One su se u Bosni i Hercegovini razvile iz trgovačkih škola, koje su postojale tokom austrougarske vlasti. Kasnije se i umjesto nižih gimnazija (koje su zatvarane) osnivaju građanske škole. Osnovni razlog raširene mreže ovih škola ležao je u činjenici da su učenici nakon njenog završetka bili onemogućeni u daljem školovanju tj. nisu se mogli upisivati u gimnazije, a kasnije i na fakultete. Građanske škole su imale tri programska smjera: trgovački, poljoprivredni i zanatsko-industrijski.⁶⁰ O njihovom radu sačuvani su samo zbirni podaci pa je stoga i praćenje rada pojedinih škola skoro nemoguće.⁶¹ U Mostaru su do 1929. godine postojale dvije ovakve škole: Ženska građanska škola (koja se razvila iz Više djevojačke škole) i Muška građanska škola (koja se razvila iz Trgovačke škole). Nakon zavođenja šestojanuarske diktature ove dvije škole su se ujedinile, u jednu – Državnu mješovitu školu građanskog smjera. Njen broj učenika je bio manji od istih škola u Sarajevu, Banja Luci i Tuzli. Do 1929. godine građanske škole su bile otvorene još u: Bileći (1922) i Stocu (1929). Kasnije su počele raditi i škole u: Konjicu (1936), Gacku (1933), Čapljini (1939) i Nevesinju (1935).

Mrežu stručnih škola u Kraljevini SHS činile su: srednje stručne škole koje su obrazovale srednji stručni kadar, niže stručne škole u kojima su učenici sticali stručnu spremu kvalifikovanog radnika, zanatske škole za izučavanje raznih zanata i razni privremeni tečajevi stručnog usavršavanja za žene. Područja koja su bila pod vlašću Austro-Ugarske monarhije ušla su u zajedničku državu sa razvijenijim

57 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 77.

58 ABiH, PU, kutija 89, godina 1922.

59 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 86.

60 *Enciklopedija Jugoslavije (separat za Bosnu i Hercegovinu)*, 231.

61 M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 64.

stručnim školstvom, od područja bivše Kraljevine Srbije. U cilju organiziranog djelovanja stručnih škola, ali i zbog neplanskog otvaranja novih, javila potreba za njihovom unifikacijom. Međutim, stručno školstvo je bilo vrlo raznovrsno, kako po nastavnim programima, tako i po nastavnim metodama i naslijeđenoj tradiciji. Zbog toga se država suočila sa izuzetno složenim i osjetljivim pitanjem. U martu 1922. godine bio je donesen *Zakon za zanatske, ženske zanatske i srednje tehničke škole*.⁶² To je harmoniziralo i približilo brojne razlike u ovoj oblasti. Na prostoru Bosne i Hercegovine, tokom međuratnog perioda, srednje stručno školstvo nije bilo razvijeno. To pokazuje i podatak da su 1918. godine radile samo dvije srednje stručne škole – Srednja tehnička škola u Sarajevu i Trgovačka akademija u Sarajevu. Kasnije su osnovane još tri ovakve škole. To su Trgovačka akademija u Mostaru, Srednja tehnička škola u Banja Luci i Trgovačka akademija u Brčkom (kasnije premještena u Banja Luku). Niže stručne i zanatske škole bile su nešto brojnije.⁶³

Privatne škole u Bosni i Hercegovini imale su uglavnom konfesionalno obilježje. Bio je to rezultat naslijeđenih odlika iz ranijeg perioda. Program ovih škola nije se mnogo razlikovao od državnih, a u nekim slučajevima je bio potpuno identičan sa njima. U Hercegovini je postojala samo jedna privatna srednja škola. Bila je to franjevačka Velika gimnazija, koja se nalazila u Širokom Brijegu. Ova škola je svoj rad otpočela još u razdoblju osmanske vladavine, 1844. godine, da bi se tokom austrougarskog perioda razvila u osmogodišnju školu. Njen nastavni program je bio identičan kao i kod državnih gimnazija. U sastavu ove škole djelovali su Đački dom i Đačka knjižnica, te učiteljska knjižnica. Iz *Izveštaja* o radu ove dvije knjižnice, koji je načinjen 1919. godine, vidi se da je: a) Učiteljska knjižnica imala 270 djela i 437 svezaka. Povećanje je u odnosu na školsku godinu 1917/18. bilo za 112 djela i 145 svezaka. Samostanska knjižnica je imala 3.200 djela; b) Đačka knjižnica je imala 552 djela i 683 svezka. Povećanje je u odnosu na školsku godinu 1917/18. bilo za 62 djela i 65 svezka.⁶⁴ Iako je franjevačka Velika gimnazija u Širokom Brijegu dozvoljavala školovanje i nekatolicima njih je, zbog etničkog sastava toga područja, bilo vrlo malo.

Konfesionalne srednje škole su, tokom međuratnog perioda, nastavile svoj rad. U njima se obrazovao kadar potreban za obavljanje službe u vjerskim institucijama. Od muslimanskih srednjih škola najraširenije su bile medrese. U Hercegovini su radile dvije medrese, koje su se nalazile u Mostaru i Konjicu. Od katoličkih škola postojale su dvije franjevačke bogoslovije u Mostaru, a od pravoslavnih je radila jedino Duhovna škola, u Žitomislću. Jevrejskih škola u Hercegovini nije bilo.

62 *Isto*, 122.

63 Kraj Prvog svjetskog rata zatekao je u Bosni i Hercegovini nekoliko zanatskih, jednu šumarsku, četiri više djevojačke i nekoliko trgovačkih škola. Pored njih radio je veći broj kraćih ili dužih tečajeva (lugari, kožari, tekstilci itd). M. Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, 123.

64 ABiH, ZV, kutija 46, godina 1919.

Zaključak

Prvodecembarskim aktom ujedinjenja, 1918. godine, Bosna i Hercegovina je prvi put postala sastavni dio jedinstvenog jugoslavenskog državotvornog prostora. Eskalacioni velikodržavni projekti našli su svoj odraz u zajedničkoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), koja je od 1929. promijenila naziv u Kraljevina Jugoslavija. Tokom njenog postojanja (1918-1941) postojali su višestruki animoziteti, koji su se ispoljavali kroz neriješene nacionalne odnose, pravni partikularizam i ekonomsku dominaciju hegemonističkog velikosrpstva.

Izgradnja obrazovne strukture, u novoj državi, nailazila je na brojne prepreke, koje su se ogledale u nedostatku sredstava za izgradnju novih i modernizaciju postojećih školskih objekata, nesnalažljivošću i sporošću glomazne administracije, potpunoj ideologizaciji cjelokupnog školskog sistema u cilju slavljenja vladajuće dinastije, itd. Djelimični napredak je ipak ostvaren. On se ogledao u broju škola, koje su izgrađene tokom ovog perioda, kvalifikovanom nastavničkom kadru, učenicima koji su u sve većem broju pohađali školu, nastojanju države da se djeca kroz školovanje obrazuju i odgoje u duhu moralnih vrijednosti čovjeka, itd. U cilju stvaranja centralizovanog obrazovnog sistema Kraljevina SHS je donijela više zakona i propisa, od kojih treba izdvojiti *Zakon o srednjim školama* iz 1929. godine i jedinstveni plan i program za osnovne škole 1926. godine. Ipak, neophodna i dugo najavljivana izgradnja čitave mreže novih škola nije se ostvarila u planiranom obimu.

Iako su izvjesni pomaci napravljeni područje Hercegovine nije doživjelo snažaniji obrazovni prosperitet u novoj državi. Izgradnju novih škola nije pratio potrebnii kvantitet i kvalitet. Zbog toga je veliki broj djece, naročito iz ruralnih i zabačenih mjesta, ostao neobrazovan i nepismen. Stanje je bilo teže, u pogledu srednjih škola. Slab i jednoličan izbor zanimanja, te koncentracija najvećeg broja srednjih škola samo u Mostaru, uticali su destimulativno na djecu iz drugih mjesta. Naime, pritiskute teškim ekonomskim problemima mnoge porodice nisu imale mogućnosti da pošalju dijecu na školovanje, izvan mjesta boravka. Međutim, nije samo vlast i njena obrazovna politika doprinjeli ovako teškoj obrazovnoj situaciji na prostoru Hercegovine. Značajan dio odgovornosti pripada i stanovništvu ovog prostora, koje je sa podozrenjem dočekivalo svaku pozitivnu akciju države, u sferi obrazovanja. Osjetan napredak u izgradnji školskog sistema i drugih obrazovnih institucija, Hercegovina je osjetila tek nakon Drugog svjetskog rata.

Summary

By the December 1st Act of unification, in 1918, Bosnia and Herzegovina became for the first time an integral part of the unified Yugoslav state-building space. Escalating large-scale projects were reflected in the common state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes), which changed its name to the Kingdom of Yugoslavia in 1929. During its existence (1918-1941), there were multiple animosities, which manifested themselves through unresolved national relations, legal particularism and the economic domination of hegemonic Greater Serbia.

The construction of the educational structure in the new state encountered numerous obstacles, which were reflected in the lack of funds for the construction of new and modernization of existing school facilities, incompetence and slowness of the cumbersome administration, complete ideologization of the entire school system to celebrate the ruling dynasty, etc. Partial progress has been made, however. It was reflected in the number of schools built during this period, qualified teaching staff, students who attended school in increasing numbers, the state's efforts to educate and educate children through schooling in the spirit of human moral values, etc. In order to create a centralized educational system, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes passed several laws and regulations, of which the Law on Secondary Schools from 1929 and the unified curriculum for primary schools in 1926 should be singled out. However, the necessary and long-announced construction of the entire network of new schools did not materialize as planned.

Although some progress has been made, the area of Herzegovina has not experienced stronger educational prosperity in the new state. The construction of new schools was not accompanied by the required quantity and quality. As a result, a large number of children, especially from rural and remote areas, remained uneducated and illiterate. The situation was more difficult, in terms of high schools. Weak and uniform choice of occupation, and the concentration of the largest number of high schools only in Mostar, had a disincentive effect on children from other places. Namely, pressed by difficult economic problems, many families did not have the opportunity to send their children to school, outside their place of residence. However, it is not only the government and its educational policy that have contributed to such a difficult educational situation in Herzegovina. A significant part of the responsibility also belongs to the population of this area, who welcomed with suspicion every positive action of the state, in the field of education. Significant progress in building the school system and other educational institutions, Herzegovina saw only after the Second World War.